

szavak és tettek felbomlását is, sokkal nehezebb eligazodniuk az információk tömegében. Szükségük van valakire, valamire, aki szép szóval oktatta eligazítja őket „az információk zuhatagában”. Ez a szerep vár a pedagógusokra és az iskolára. Csak vállalniuk is kell, ha nem akarják, hogy üvegházzá váljanak, amelyben megfagnak a fejlődő növények, ha valaki nyitva felejtí az ajtót. Erre a szerepre azonban fel is kell készülniük, hogy hozzáértően teljesítsék feladataikat, amelyek pályájuk tevékenységeit sokszor *művészetté* léptetik elő.

STEIN JÁNOSNÉ

Baja, Tanítóképző Intézet

A gyermek bábkészítő tevékenysége, mint személyiségvizsgálati módszer

Ha társadalmunk iskolával szembeni igényeit oktató-nevelő munkánkban valóban ki akarjuk elégíteni, törekednünk kell a nevelésünkre bízott gyermek igen sokoldalú megismerésére.

A mindennapi pedagógiai gyakorlat már önmagában hordozza a gyermek megismerésének különböző módszereit: a folyamatos megfigyelést, a teljesítmények értékelését, környezettanulmányt, különböző célból szerkesztett kérdőívek, beszélgetések értékelését. Ezeknek a közvetlen módszereknek összevetésével és elemzésével valóban sok mindent megtudhatunk a gyermekről: érdeklődését, értelmi képességeit, különböző magatartási reakcióit, társaihoz való viszonyát stb. E módszerek elégtelensége azonban rögtön jelentkezik, ha a gyermek értelmi fejlődésében, iskolai vagy otthoni magatartásában a megszokottól eltérő jelenségeket tartósan produkál. Rendszerint ezek a problémák figyelmeztetik a pedagógust, hogy neveltejének megismeréséhez több tényezőt kell felfedni, mint amennyit a fenti módszerek eredményezhetnek. A gyermek benső énjét, magatartásának rugóit, motívumait csak pszichológiai módszerek segítségével tárhatjuk fel. Ilyen módszerek az indirekt vizsgálati eljárások, elsősorban a különböző projekciós vizsgálatok.

A gyermek vágyait, kívánságait, benső konfliktusait alsó tagozatos, még inkább óvodás korban nem tudja kifejezni, gyakran nem is tudatosul benne. Teljesítményeiben, játékában, rajzaiban, a mesék értelmezésében, elszólásaiban azonban belevetíti, projekciálja ezeket.

A projekciós vizsgálati eljárások igen nagy hozzáértést, pszichológiai szakértelmet követelnek. Pedagógusaink, sajnos, még nem rendelkeznek ilyen irányú felkészültséggel. Vannak azonban olyan egyszerű tevékenységi formák, amelyek szinte provokálják a gyermek spontán megnyilvánulásait. Ezek elemzése s a belőlük levont következtetések összevetése a megfigyelés és környezettanulmány tapasztalataival a pedagógus számára rendkívül értékes adatokat szolgáltat a gyermek pszichológiai értelemben vett megismeréséhez is. Ilyen egyszerű és értékes vizsgálati eszköz a gyermek rögtönzött bábozása.

A bábozás személyiségvizsgálati jelentősége a bábjáték gyermekre gyakorolt hatásában kereshető. A képszerű, dramatikus, mozgásra épülő cselekmény jelképes vagy csodálatos jellegével – ahogy dr. Foltz Alaine: *Bábjáték és pszichológia* című

tanulmányában kifejti – valóban „alkalmas arra, hogy a gyermek érzelmi problémáit, konfliktusait megelevenítse”. A figyelmes szemlélő a játék tartalmából meg tudhatja „mi az ami a gyermek figyelmét megragadta, mi az ami foglalkoztatja... aminek hatása alatt áll. A gyermek játékából – különösen a nehezen kezelhető, ideges, vagy túlságosan félnék gyermeknél – a felnőtt olyan ismeretek birtokába jut, amelyekkel rendszerint meg tudja oldani a gyermekkel kapcsolatban felmerülő nevelési problémáit.” A játék formai részének megfigyelése viszont a gyermek találegonyságáról, beszédképességéről, szociabilitásáról, mozgásának és megismerési funkcióinak fejlettségéről ad értékes adatokat.

Azonban nemcsak a bábozás, hanem a bábok elkészítése is kiválóan alkalmas a gyermek megismerésére. „Jobb a saját, mint más bábújával játszani” – olvashatjuk Kós és Koch: A bábjáték és technika című könyvében. A saját készítésű bábu „érzelmi kapcsolatot teremt a bábos és bábu között; a bábos megbízik a bábuban, hogy az jól és érthetően adja elő, képviseli elgondolását.”

Ehhez az érzelmi kapcsolathoz járul a gyermek tevékenységi, manipulációs igénye, saját alkotása fölötti öröm, amely lehetővé teszi önfeledt megnyilvánulását. Amíg a gyermek a bábút készíti megszűnik számára tér és idő, csak a készítendő bábu létezik. Feloldódik benne minden kötöttség. A jelenlevő pedagógus és az osztálytársak csak annyiban léteznek, amennyiben készülendő bábujához ötletet, technikai segítséget vagy értékelést adnak.

Ez a felismerés irányította figyelmünket a bábút készítő gyermekek pszichológiai megfigyelésére, vizsgálatára. Mivel a gyermeki bábkészítés pszichológiai irodalma nem állt rendelkezésünkre, tapasztalatainkat 10 tagú 4. osztályos gyakorlóiskolai gyermekcsoportból alakult kisdobos bábcsakkör vizsgálatára alapszabály alapján nyertük.

A bábkészítés munkáját két fázisra osztottuk. Az első fázisban: megtörtént a báb kiválasztása, rajzos tervezése az előre kigondolt vagy megadott játékhöz. A gyermekek színes rajzban elkészítették az általuk választott bábút. A rajzlapon leírták a bábhoz szükséges anyagokat, választott bábu esetében indokolták választásukat. Néhány esetben kértük a bábval szándékozott játék rövid leírását vagy elmondását is. A második fázisban a bábkészítés alatt megfigyeltük a gyermek viselkedését, mozgását, társaival kapcsolatos magatartását, munkája intenzitását és ütemét, tévedései korrigálását, beszédét stb. Mindezekről jegyzőkönyvszerű feljegyzést készítettünk.

Mind a két szakaszban nyert adatokat összevetettük az osztályvezető pedagógus gyermekről alkotott véleményével, a környezettanulmány adataival, a gyermeknek egy-egy tantárgyban elért osztályzatával (különös tekintettel a rajz, a gyakorlati foglalkozás és a fogalmazásban elért eredményeivel). Következtetéseink kontrolljakként családrajzokat készítettünk és szociometria alapján felmértük az osztály társas kapcsolatát. Következésképpen csak olyan módszereket alkalmaztunk, amelyek felhasználása minden pedagógus számára egyszerű és hozzáférhető.

Szűk körű, szerény vizsgálataink nem tarthatnak igényt tudományos értékű következtetésre. A gyermeki megismerést illetően azonban mégis tehetünk néhány hasznos megállapítást.

A bábkészítés fázisának első mozzanata: a bábu kiválasztása minden esetben projekciós jelleggel bír.

2 alkalommal olvasott meséből, majd egy-egy esetben családtagok, osztálytársak közül választottak bábjátékukhoz bábút (családi jelenet, iskolai esemény megelevenítéséhez).

A szabadon választható bábuk körülményeit a további esetekben úgy variáltuk, hogy a gyermek választását semmilyen feltételhez nem kötöttük. Csúppán ezt az instrukciót kapták:

Válassz magadnak egy olyan bábút, amellyel egy bábjátékban szívesen játszana (a bábjáték témáját vehette meséből, filmből, történetből stb.).

S végül a teljes spontaneitás érvényesülése érdekében a bábjáték diagnosztikai felhasználásánál ismert felhívást kapta a gyermek a bábválasztásra vonatkozóan; szeretném ha olyan bábjátékot találnál ki, amelyet még nem láttál, nem olvastál, nem hallottál. Tervezz ehhez a játékhoz egy olyan bábut, amellyel te fogsz majd játszani és csináld is meg!

A bábu választásával kapcsolatban mindig tudatosítottuk, hogy a bábu elkészítése után játszani is fognak a kisparavánnal. Így akartuk kiküszöbölni az egyszerű technikával járó, könnyű siker irányában történő választásokat. Másrészt biztosítani kívántuk a játék örömeinek erősszpontosításra irányuló motiváló hatását is.

A fiúk és lányok választásai bizonyos különbséget mutattak. A fiúk rendszerint olyan bábot választottak, amelyek az erő, bátorság, hősiesség tulajdonságait hordozták és kalandos történeteket vagy meséket lehetett játszani velük. Pl. Zorró, Jancsi vitéz, Az utolsó mohikán. E választások szoros összefüggésben állnak életkorukra jellemző sajátosságaikkal, olvasmányaik tartalmával és a televízió hatásával.

A lányok választása a mesevilág hatását és szociális érdeklődésüket tükrözte. Népmesék, állatmesék alakjait, családtagjaikat, tanítójukat, osztálytársaikat választották leggyakrabban.

Két fiú következetes választása mutat speciális érdeklődésű irányulást az állatvilág, illetőleg a természet jelenségei iránt (az egyik gyermek nagypája erdész, a másik fiú biológus szeretne lenni).

A bábválasztás önmagában inkább csak az életkori sajátosságokat s a környezethatást tükrözi. A gyermek egyéni érzelmeit, benső indítékait rendszerint csak akkor tárja fel a választás, ha a bábuval tervezett játék tartalmát is felfedi a gyermek. Ezért kértük már a bábkészítés vizsgálatával kapcsolatban is, hogy közöljék a tervezett játékot.

Az egyik kislány például egy táncdalénekesnőt választott bábkészítéséhez. Választásából a tv hatására következtettünk. A játék tartalmának leírása azonban korai pubertásos jelenséget tár föl.

„Ildikó felutazott a „Ki mit tud”-ra. Pedig anyukája nem akarta engedni. Izgatottan ment a színpadra. Szépen elénekelt a szerelmes dalt. Óriási taps fogadta. Utána hat fiú is gratulált neki. Mindenki ünnepelte.

Szereplők: Ildikó és a fiúk.”

A pedagógus véleménye szerint az utóbbi időben ez a kislány feltűnően dekoncentrált, tanulmányi eredménye csökken, szüleivel kapcsolatos magatartása negatív irányban változott.

Egy másik gyermek egy kiskakast választott bábozásra. A báb meséje a következő:

„Cím: Az álomszuszék kiskakas. A kiskakas mindig aludt és nem keltette fel a ház népét. Ezért mindenki elkésett. Vett egy órát, csörgött. Másnap 5-kor felkeltette a ház népét és senki sem késelt el.

Szereplők: kiskakas, anyja, apja.”

Első benyomásra kliséjátéknak látszik. A szülővel való beszélgetés azonban a gyermek projiciálását igazolta. A fiú nagyobb testvérével alszik egy szobában. Csörgőóra ébreszti őket, de a kisfiú erre nem tud felébredni, bátyja rendszerint elfelejti felkelteni. A későbbi ébredés miatt gyakran vannak kellemetlenségei otthon és az iskolában is.

Egy szabadon kitalált mesecak bábujá: Jankó hős. „Jankó szembezáll a hétfejű gonosz sárkánnyal. A sárkány nekimegy Jankónak. Jankó leesik a lóról. Kard-suhintással lecsapja a sárkány egyik fejét. Felugrik a lovára. Majd újabb csapásokkal levágja a sárkány összes fejét. Utána leszúrja a sárkányt. A városban mindenki

örül. Jankó apja büszkén mondja Jankó öccsének; te is ilyen vitéz legyél, mint Jankó. Nagy vigadozást csapnak Jankó barátaival.

Szereplők: Jankó, a hétfejű sárkány, ló, Jankó apja meg az öccse, barátok.”

A mese és a bábválasztás ebben az esetben csak a gyermek társas kapcsolatainak ismeretében értékelhető. Ő az osztály egyik peremgyereke. Társas kapcsolatainak kielégítetlenségéhez még hozzájárul otthoni háttérbe szorított helyzete is. Hosszú ideig elkényeztetett gyermek volt, most 2 éves kishúgát dédelgetik.

A szóbeli vagy írásbeli beszámolás – mint kiderült – általában jobban rávilágított a bábuk rendeltetésére illetőleg a bábuk által képviselt érzelmi indítékokra, mint maga a bábozás. A párbeszédes forma inkább meghaladja a gyermek kifejező-képességeit, mint a fogalmazásban jól begyakorolt elbeszélő műfaj. Ennek ellenére, mégis maga a báb és a bábbal kapcsolatos játék inspirálja a cselekmény megfogalmazását. Kísérletképpen bábozás nélkül is adtunk ilyen feladatot a gyermeknek, hogy egy történetet képzeljen el és írjon le.

Összehasonlíthatatlanul gyengébb, és a gyermek megismerése szempontjából kevésbé értékelhető eredményeket kaptunk.

A báb inspirációs jellegét bizonyítja az is, hogy felhívásunk ellenére: először határozd el – vagy másik esetben – találd ki a történetet, azután tervezd meg hozzá saját bábodat – a sorrendet 10 gyermek közül 8 megfordította. Először a bábort rajzolta meg, sőt néhányan készítésébe is belefogtak s csak később tudták megfogalmazni a vele kapcsolatos játékot. „Addig sehogy se jut eszembe – mondták – milyen szerepe lesz.”

A kiválasztott bábokhoz való ragaszkodás a legtöbb esetben olyan erős volt, hogy a tervekészítésnél felmerülő problémák, például anyaghiány sem tudta a gyermeket eltéríteni választott bábujának megmintázásától.

A családi jelenthez kötött bábválasztás minden esetben érzelmi, de nem minden esetben pozitív irányulást tükrözött.

A négy kislány közül kettő választotta édesanyját. E választás a családrajzok és a környezetanulmány kontrolljának megfelelően a legerősebb érzelmi kötődés irányában történt.

Egy kislány 2 és fél éves öccsét jelképező bábút választott elkészítésre. Testvérféltékenységből származó ambivalens érzelmeit jól kifejezte a bábkészítés és bábozás ellentmondásossága. Bábkészítését kifejezett gondosság jellemezte. Gyöngéden nyúlt a bábúhoz, óvta a kíváncsiskodóktól. Bábozás közben viszont a folyton csínyt elkövető gyermek megbüntetését szinte követelte egy szomszéd kislány nevében. Kifejezésre juttatta, hogy az öccse „az úr a házban” és „neki mindent szabad”.

Érdekes volt számunkra a 4. kislány választása is. Felhívásunk ellenére sem a közvetlen családtagok (apa, anya) közül választott bábút, hanem 14 éves leány-unokatestvérét formázta meg. Választása megerősítette az énkendő választásából kiugró prepubertásos sajátosságait. Unokatestvére a példaképe, ő már nagylány, fiúkkal is sétálhat.

A fiúk választásában 3 esetben fiútestvér, illetőleg unokatestvér került bábszínpadra. A játékok tartalma szinte kivétel nélkül különböző konfliktus helyzetet mutatott be. Két fiú választásában jutott kifejezésre a támaszkeresés. Az egyik – már említett gyermeknek két éves kistestvére van, akinek látszólag igen örül, de valójában féltékeny rá. Bizonyítja ezt a gyermek családrajza is. Sorrendben ő következik utoljára a rajzon s kishúgát magánál jóval nagyobbra rajzolta. Ez a kislány nagyanyját választotta a következő indoklással: ő törődik velem, ő nekem mindent megad. A másik fiú elvált szülők gyermeke. Édesanyjával és nagyszüleivel lakik.

Az apa hiányát a nagyapa igyekszik pótolni, nyilván ezért esett a gyermek választása nagyapjára. Egy problémája volt csupán: sikerül-e szép bábnak ábrázolnia?!

Az osztály társas szerkezetét vizsgáló bábválasztás és a kérdőívek alapján elkészített szociogramm szinte teljesen analógnak bizonyult. A gyermekek azt az osztálytársat választották bábukészítésre, akivel – a kérdőív szerint is legjobban szeretnek játszani, vagy legjobb barátjuknak tartják. Az osztály két peremgyerekét – akik csak egy-egy pozitív választást kaptak a több kritérium alapján készült szociometriai felmérésben – egy gyermek sem formázta meg.

Hasznos megfigyelést tettünk a bábu tervezése és kivitelezése viszonyával kapcsolatban is. Abban az esetben, amikor a gyermekek nem kapták külön feladatként a bábu előzetes rajzos tervezését, csak két gyermek tervezte meg következetesen készítendő bábuját. Jellemző mindkét gyermekre az iskolai munkában is rendkívüli precizitás, életkoruknál magasabb logikai képesség, valamint otthoni életükben kialakított és a szülők által ellenőrzött pontos napirend. S talán ez az utóbbi döntő.

A bábuk technikai kivitelezésének fázisában közvetlen megfigyeléssel nyerhettünk adatokat a gyermeki személyiség megismerésére.

A gyermeki megnyilvánulások gazdagságát a tanítási órákkal szemben a bábukészítés sajátos körülményeiben kereshetjük:

- a) a bábukészítés – bár technikáját illetően hasonlít a gyakorlati foglalkozásokra – mégis kötetlenebb formában történik. Nincs tanítási óra jellege. A gyermekek fesztelenebbül beszélgethetnek egymással, szükség esetén elhagyhatják helyüket is;
- b) a bábozás nem kötelező mindenkire. A gyermek feladata tárgyát általában maga választja ki, tehát minden gyermek érdeklődésének megfelelő;
- c) mivel belső motiváció készíti cselekvésre, tevékenységében maximális erő kifejtésre képes. Képességeinek, készségeinek tehát olyan rejtett tartalékát is felfedi, amelyet már teljesítményével kapcsolatban nincs módunk megfigyelni;
- d) önállóan, saját munkatempójának megfelelően dolgozhat;
- e) mozgásigényének kielégítésével figyelme koncentráltabbá válik, elmerül a bábukészítésben, s így megnyilvánulásaiban minden kendőzés nélkül önmagát adja.

A bábukészítés során tehát a gyermek fölfedi személyiségének egész struktúráját: vegetatív, érzelmi, értelmi, akarati életének jellemző sajátosságait.

A gyermeki személyiség megismerésének e gazdag területéből a továbbiakban csak általános jellegű, s a bábukészítés közben néhány kiemelkedő pszichés megnyilvánulásra kívánok kitérni:

A bábu megmintázása, technikai kivitelezése – mindenekelőtt képzeletet –, majdnem minden esetben alkotó képzeletet feltételez. A gyermek érzi, hogy a játékban élővé varázsolt bábu egyéni tulajdonságokkal felruházott, ezért egy új mese, vagy történet bábujá – még akkor is, ha kliséjátékot szándékozik vele játszani –, újból elkészített figura megformálására ösztönzi. Felhasználja ugyan előző bábui formájára, anyagára vonatkozó emlékképeit, de ezeket új variációban alkalmazza.

A bábu kivitelezésére, szerepére vonatkozó képzeleti működés – időben és asszociációs kapcsolatait illetően igen különböző az egyes gyermekeknél. Van olyan gyermek, aki már a mese, történet szóbeli intonálására szinte azonnal kialakítja képzeletének bábuját. Másokban csak a rendelkezésre álló anyagok, kellékek szemléletének hatására alakul ki elképzelés. Mindez összefügg a II. jelzőrendszer fejlettségi szintjével, a gyermek olvasottságával.

Tapasztalhatjuk azt is, hogy a fogalmazásban gazdag képzeletről tanúskodó gyermek fantáziája a bábukészítésben olykor mennyire szegényes. De a fordított eset is előfordul! A találékonyosság itt szoros összefüggésben áll a technikai képzelettel. E tekintetben fiúk és lányok között ebben az életkorban még nincs különbség. A gyakorlati foglalkozások ugyanis egyforma jelrendszert és technikai jellegű emlékképeket biztosítanak – természetesen nem egyforma minőségben.

A technikai képzelet igen szoros összefüggést mutat a gyermek praktikus intelligenciájával, cselekvéses gondolkodásával. A bábkészítés tulajdonképpen egy gyakorlati feladat megoldása. Igen eredményes megfigyelést tehetünk a gyermek gondolkodására vonatkozóan, ha a problémamegoldó gondolkodás fázisai szerint figyeljük a bábkészítést. A ténymegállapítás, a megoldási javaslat, módosítás, kritika újból és újból visszatérő fázisaiban a gondolkodás logikai műveletei (analízis, szintézis, absztrakció, általánosítás, összehasonlítás, kiegészítés stb.) cselekvő tevékenységben tárulnak fel előttrünk:

A bábkészítő gyermeknek meg kell keresni a báb tervének megfelelő anyagot, össze kell hasonlítani a síkban ábrázolt bábút a térbeli formával, különböző kiegészítéseket kell tennie, összefüggést kell keresnie a választott anyag és a legmegfelelőbb technika között stb. S mindez szinte lépésről lépésre ellenőrizhető. Egyetlen elméleti jellegű feladatmegoldás sem tudja ilyen közérthetően regisztrálni a gondolkodás logikai műveleteit.

Kiváló lehetőséget nyújt a bábkészítés az akarat tulajdonságok megfigyelésére is. Vannak gyermekek, akiket a kivitelezés technikájával járó nehézségek elrettentenek, akik megtorpannak, feladják elképzeléseiket s a kevésbé célravezető, de könnyebb megoldást választják. Mások szinte hősiess küzdelmet, lankadatlan erőfeszítést tanúsítanak.

A társas kapcsolatok, s a magatartás számos jelét is fölfedhetjük a bábuját készítő gyermek tudatos megfigyelésével. (Érdekl-e társak s melyik társnak produkuma, vagy közömbös, önző, szolidáris stb.)

S végül e tevékenység spontán jellegéből adódhat több olyan pedagógiai helyzet, esetleg kisebb konfliktusos szituáció, ami egyrészt az egyes tanulók neveltségi helyzetét reprezentálja, másrészt nevelési lehetőséget nyújt a pedagógusnak a személyiség formálására is.

SZABÓ BALÁZSNÉ

Baja, Tanítóképző Intézet

A mondatfajták tanítása korszerű szemlélet alapján

Előző cikkemben már utaltam azokra az érvekre, amelyek a nyelvtanításnak mondattani ismeretekkel való kérdését indokolják. (l. Módszertani Közlemények 1975/1. sz.) Ezúttal elsősorban a gyakorlat aspektusából ismertetem eljárásunkat.

A beszélő szándékait kifejező mondattani kategóriák megismertetése különösen alkalmas a külső és belső valóság tényei, eseményei, folyamatai, az ezeket észlelő, tudatában feldolgozó, ezekre reagáló *én*, és a nyelvi reakció közötti összefüggések megláttatására. A mondatfajták közti differenciálás első megközelítése a 2. osztályban már a 2. tanítási hét végén megtörténik. A velük való foglalkozás attól kezdve három éven át szinte állandóan jelen levő komponense a tanítási óráknak. Közben egy-egy vonással gazdagítjuk, színezzük a már birtokba vett ismereteket. Az ismeret kezdetben szemléleti képhez kapcsolódik, attól fokozatosan válik el. Az interiorizáció folyamata a következőképpen megy végbe: